

SZENT ISTVÁN EGYETEM

**OKTATÁSI ÉS NEVELÉSI INTÉZMÉNYEK SZABADTEREI
MAGYARORSZÁGON 1868 ÉS 1945 KÖZÖTT**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

KLAGYIVIK MÁRIA

GÖDÖLLŐ

2018.

A doktori iskola

megnevezése: Szent István Egyetem
Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola

tudományága: agrár-műszaki

vezetője: Dr. Bozó László
egyetemi tanár, DSc, MHAS
SZIE Kertészettudományi Kar,
Talajtan és Vízgazdálkodási Tanszék

Témavezetők: Dr. Fatsar Kristóf
egyetemi tanár, PhD habil.
SZIE Tájépítészeti és Településtervezési Kar,
Kertművészeti és Kerttechnikai Tanszék

Dr. Balogh Péter István
egyetemi docens, PhD, DLA
SZIE Tájépítészeti és Településtervezési Kar,
Kert- és Szabadtértervezési Tanszék

A jelölt a Szent István Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, az értekezés műhelyvitájában elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés nyilvános vitára bocsátható.

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

A MUNKA ELŐZMÉNYEI, A KITŰZÖTT CÉLOK

Az iskolai szabadtér különleges példája annak, hogy a jelenkori tájépítészet számára mennyire összetett szemléletmóddal és több vonatkozó szakma bevonásával kell megközelíteni a szabadtér-építészeti feladatokat. A kutatás e kérdéskört kívánta elmélyíteni az iskolai szabadterek múltját, jelentőségük felismerésének kezdetét, kialakulásuk történetét vizsgálva két mérföldkő, 1868 és 1945 között.

A kutatás elsődleges célja az volt, hogy átfogó képet nyújtson a korszak iskolai szabadtér-építészetének helyzetéről. Mindemelllett az iskolai szabadterek létesítésének, funkcióinak, típusainak, belső kialakításának evolúcióját, valamint az ezeket meghatározó hazai és nemzetközi kontextust vizsgáltam. Feltérképeztem, léteztek-e a korban az iskolai szabadterekkel kapcsolatban általános szabályok, követendő minták, illetve milyen növényhasználat jellemezte az iskolákat. Céлом volt továbbá a bentlakásos és nem bentlakásos iskolák, valamint a különböző települési szövetben elhelyezkedő iskolák összehasonlítása. Nem utolsósorban pedig arra kerestem a választ, hogyan és mikor vált kertépítészeti feladattá az iskolák szabadtereinek kialakítása.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A téma komplexitása több irányú megközelítést kíván, a kutatás metodológiája ezért Roy Kozlovsky 2013-ban megfogalmazott kutatásmódszertanán alapul: a „tervezésközpontú” és „gyermekközpontú” megközelítési irányokon. Az iskolai szabadtereket tehát egyaránt vizsgáltam építészeti (kertépítészeti) produktumként, illetve a társadalomtörténet és pedagógiatörténet, oktatáspolitikai szemszögéből, az iskolai szabadterek értékei ezáltal nem csupán építészeti, hanem egy adott korszak társadalmi, neveléstörténeti fejlődésének, de akár politikai hatásainak lenyomataként is meghatározhatók.

Történeti kutatásként vizsgálataimat elsősorban kordokumentumok tanulmányozásával és elemzésével végeztem. A különböző szakmai irányultságú periodikák és külön nyomtatásban megjelent könyvek, kiadványok mellett a legfontosabbnak ítélt fővárosi iskolák tervrajzai, valamint más archív képek adták a kutatás gerincét. Ezek alapján hazai és nemzetközi kontextusba ágyazva feltártam a szabadtereket meghatározó tényezőket, továbbá az

iskolákat három külön csoportban (városi iskolák, falusi iskolák, bentlakásos iskolák) vizsgálva meghatároztam azok elhelyezésének, illetve szabadtereik belső kialakításának jellemzőit és változásait. Esettanulmányként mélyebben vizsgáltam továbbá a korszak összes katonaiskoláját, amelyek véleményem szerint a tárgyalt időszak legösszetettebb szabadterekkel rendelkező intézményei voltak.

EREDMÉNYEK

A kutatás során megállapítottam, hogy a vizsgált korszak iskolai szabadterei több típusba sorolhatók. A korszak első felében a nem bentlakásos iskolák esetében az iskolaudvarok, játszóterek és tetőkertek alkották a zöldfelületeket kisebb mértékben tartalmazó szabadtereket, az iskolakertek különböző formái (díszkertek, tankertek, gyakorlókertek, faiskolák, gyümölcsösök) pedig a jelentősebb zöldfelületeket. Megállapítottam továbbá, hogy e különböző típusok térben nem mindig különültek el teljes mértékben.

A legrégebbi iskolai szabadterétípus az iskolakert volt, amely már a tárgyalt korszak előtt is megjelent az iskolákhoz kapcsolódóan. A kutatás során megállapításra került, hogy az iskolaudvarok kérdése a közegészségügyi fejlődésnek köszönhetően az 1890-es évektől vált egyre fontosabbá. Az iskolai játszóterek létrehozásának kérdése elméleti szinten az 1880-as évek végén, gyakorlati szinten pedig a századforduló környékén jelent meg. A játszóterek a szociálpedagógia fejlődésével is összekapcsolódtak, a szociális célú iskolai terek létrehozása pedig az 1910-es években a nyilvános játszóterek megjelenéséhez is elvezetett, ezáltal az iskolai szabadter-építészet és a kor közparképítészete összefonódott. Jelentős szerepet képviselt ebben Rerrich Béla, aki kertépítészeti feladattá emelte az iskolai játszóterek kérdését.

Összességében megállapítható, hogy míg az iskolakertek már a tárgyalt korszak kezdetén is kertépítészeti feladatnak számítottak, addig az iskolai játszóterek az 1910-es években, az iskolaudvarok pedig csak az 1930-as években kerültek be a kertépítészeti gondolkodás terébe. Megállapítható továbbá, hogy a bentlakásos katonaiskolákban a szabadterek különböző típusai már a kezdetektől egységes kertépítészeti rendszerbe fogva jelentek meg.

TÉZISEK

I.

Az egyes iskolai szabadterítípusok megjelenését, egymástól való elkülönülését, funkcionális tisztaságát és változásait elsősorban az oktatási-nevelési nézetek változása, a közegészségügy fejlődése, valamint a – részben ezek hatásaként megjelenő – építési szabályozások idézték elő, de az iskolai szabadterek és a települési szövet kölcsönös egymásra hatása is megfigyelhető.

Az iskolakertek már az intézményes oktatás kezdetétől, a tárgyalt korszak előtt is az oktatás-nevelés eszközeként jelentek meg, az iskolaudvarok megjelenését pedig az összes típusú iskolában az iskolahigiénia, iskolaegészségügy kialakulása hozta magával. A játszóterek a testnevelés fejlődésének köszönhetően, azok egészségügyre és jellemre, erkölcsre gyakorolt hatásaként alakultak ki, majd jelentőségük a szociálpedagógia térnyerésével tovább növekedett. A nagyvárosi tetőteraszok szintén egészségügyi okok miatt létesültek. Az iskolai szabadterek létesítését, méretét, kialakítását mindemellett nagyban befolyásolta az iskolák településen belüli helyzete, a meglévő települési szövetben való megjelenésük lehetősége. Az újonnan létesített iskolák pedig a városok korábbi beépítési jellegzetességeit is megváltoztathatták, mivel a több oldalról szabadon álló épületelhelyezés igénye nem illeszkedett a korábbi zárt sorú beépítésekhez. Mindemellett az iskolák környékének infrastrukturális fejlesztése is megfigyelhető.

II.

A már a közoktatás bevezetése előtt is meglévő bentlakásos oktatási és nevelési intézménytípusok a vizsgált korszak előtt is kiterjedt szabadterekkel rendelkeztek, mindemellett elméleti és gyakorlati szinten egyaránt kimutatható az 1868 után létrehozott, nem bentlakásos közoktatási intézmények szabadtereinek fokozatos térnyerése és fejlődése is.

Az 1868 előtti bentlakásos intézmények túlnyomó többsége egyházi fenntartású iskola, nevelőintézet volt, de katonaiskolák is léteztek már ekkor. Mindezek nagy területű kertekkel rendelkeztek, amely egyes intézménytípu-

sok – például a szerzetesrendi iskolák – esetén a tárgyalt korszakban már több évszázados múltra tekintett vissza.

A közoktatási intézmények esetén az 1890-es évektől létező, egyre differenciáltabban felállított – az iskolatelkek beépítettségi arányát, illetve az egy főre jutó minimális szabadterületét meghatározó – normatívák, továbbá a korszakban született, az iskolai szabadterek létjogosultságát és fontosságát hirdető publicisztikák bizonyítják az iskolai szabadterek fokozatos térnyerésének elméleti hátterét. A vizsgált konkrét példák és statisztikák elemzése alapján kimutatható a közoktatási intézmények szabadtereinek lassú, de folyamatos elterjedése, méreteik növekedése, normatívákhoz való igazodása. Ez elsősorban az újonnan épített iskolák esetén figyelhető meg, de sok esetben a már meglévő iskolák szabadtereit is igyekeztek növelni.

III.

Az iskolákban létesített díszkertek és haszonkertek teljes mértékben illeszkedtek a vizsgált korszak hazai kertművészetéhez és kertészeti gyakorlatához.

Az 1868 és 1945 közötti időszak kertművészeti irányainak folyamatos változása az iskolák díszkertjeiben is megfigyelhető. A kései tájképi korszaktól a historizmus, szecesszió, Arts and Crafts jellemzőin át a modern kertépítészet meghatározó jegyeiig nyomon követhetőek a kertművészeti változások – mind a korábban fennálló kertekben történt átalakítások, mind pedig az újonnan létesített kertek esetén. A bentlakásos iskolák gondosan megtervezett és fenntartott kertekkel rendelkeztek, az intézményeknél többnyire kertész is alkalmazásban állt. Iskolakerteket tervezett többek között a kor elismert kertművésze, Ráde Károly is. Rerrich Béla nyomán pedig a játszóterek is részeseivé váltak a hazai kertépítészeti irányoknak, és ezáltal a két világháború közötti időszakban az iskolai szabadterek kertépítésze összekapcsolódott a nyilvános játszótereket is felvonultató közparképítészettel, illetve a városrendezési kérdésekkel is.

IV.

A játszóterek és sportterek a speciális képzést nyújtó és lakófunkcióval is bíró, bentlakásos katonai iskolákban jelentek meg először hazánkban.

A nyilvános és iskolai játszóterekről szóló diskurzus az 1880-as években kezdődött hazánkban, s gyakorlati megvalósulásuk az iskolai játszóterek esetén az 1910-es évek első felére, a nyilvános játszóterek esetén a két világháború közötti időszakra tehető. Ezzel szemben a katonai iskolákban – a képzés speciális volta miatt – már a 19. század végén megjelentek a különböző típusú sport- és játékterek. Az ilyen intézmények tehát már akkor gyakorlatban használták ezeket, amikor az általános képzésű iskolák és a nyilvános játszó- és sportterek esetében még csak elméleti vita folyt. Joggal tekinthetők tehát a katonaiskolák e szabadterek elterjedésében úttörő szerepűnek.

V.

A hazai modern kertépítészet megteremtője, Rerrich Béla tevékenysége a nyilvános játszóterek mellett döntő fontosságú az iskolai játszóterek kertépítészeti feladattá válásában is. Ennek kezdete az 1910-es évek elejére tehető.

Rerrich 12 iskolai játszóteret tervezett 1912-ben. A tervezés során nemcsak a terület adottságait, elhelyezését, terepszintjeit kihasználva helyezte el az egyes, gondosan kiválasztott funkciókat, hanem térszervezésébe a terület meglévő növényállományát is belekomponálta, és törekedett a játszóterek művészi hatású, esztétikus kialakítására. Az iskolai játszóterek tervezésének kertművészeti és építészeti feladattá emelése modern szemléletének megjelenését illusztrálja, amelybe nem csupán a mindenki által elérhető, nyilvános szabadterek, hanem a különböző funkciójú – és nem feltétlenül díszkerti kialakítású – intézményi szabadterek tervezése is beletartozik. Kutatásom Rerrich munkásságával kapcsolatos eddigi ismereteinket is új adatokkal gazdagította.

VI.

Az iskolai játszóterek kertépítészeti és szociálpedagógiai szempontból is a nyilvános játszóterek közvetlen elődjének tekinthetők.

Az eredetileg az iskolai testnevelés új irányzatait kielégítő terek létesítésének kérdése hamar továbblépett a szociális kérdések felé, amely a játékdélutánok létrehozásának is részben oka volt. Az iskolai és a később létesült nyilvános játszóterek kialakulása ezért elméleti szinten részben azonos gyökerekből táplálkozik: a szegényebb néprétegekből származó gyermekek problémáinak szociális irányú, gyermekvédelmi szempontú megközelítéséből. Az iskolai játszóterekkel és a játékdélutánokkal azonban csak az adott iskolákba járó gyermekek felügyeletét és hasznos időtöltését tudták megoldani, az ezeken kívül rekedt gyermekekét, illetve a már nem tanköteles ifjúságét már nem. Ezt felismerve szorgalmazták 1913-ban az iskolai játszótéren kívül egy nyilvános játszótér megépítését, amelynek megghiúsulása miatt végül a nagyobb iskolai játszótérek az esti órákban és vasárnaponként megnyitották a játszótérekkel nem rendelkező iskolák tanulói, az iskolán kívüli ifjúság, valamint a szegényebb sportegyesületek tagjai előtt. Az iskolai játszótérek tehát részben nyilvánossá váltak, és így lettek előfutárai az első világháború után megvalósuló nyilvános játszótéreknek.

VII.

A bentlakásos iskolák szabadtereit már a tárgyalt korszak előtt is kertépítészeti módszerekkel hozták létre. A nem bentlakásos közoktatási intézmények esetében az iskolaudvarok többfunkciós szerepét kielégítő, az egyes funkciók, burkolatok és zöldfelületek helyét, kialakítását és növényállományát is meghatározó, esztétikai szempontokat is figyelembe vevő komplex kertépítészeti tervezés kezdetét az 1930-as évek elejére tehetjük.

Ez egyrészt a kor változó kertépítészeti szemléletének eredménye, amely a harmincas években már nemcsak a díszkerteket tekintette tárgyának, hanem egy sokkal összetettebb gondolkodásmódot közvetített. Ugyanakkor nagy szerepet játszott az udvarok kertépítészeti tervezésének fejlődésében az 1932-ben indított fásítási akció és a szabad levegőn való oktatásról szóló rendelet, amely visszaemelte a korábban részben kiűzött zöldfelületeket és növényzetet az őket megillető helyre.

VIII.

Az iskolai szabadterek – más intézménykertektől eltérően – rendkívül érzékenyen reagáltak a különböző nevelési, világnézeti, társadalmi és politikai hatásokra, ezáltal ezek közvetítő közegeként is működtek.

Az iskolák minden része, így szabadtereik is a nevelés szolgálatában álltak, ezért erős közvetítő szerepük volt a különböző nézetek, programok terjesztésében. Az egyes tematikák elsősorban nem a szabadterek összességében, hanem a különböző kerti elemekben, például szobrok formájában mutatkoztak meg: az egyházi intézmények kertjeiben vallásos tematikájú szobrokkal találkozunk, míg a katonai iskolákban a dualizmus idején az uralkodó házaspár szobrai álltak.

Klebelsberg Kunó, Korniss Gyula és Hóman Bálint oktatáspolitikájának köszönhetően pedig egyrészt nőtt a gyakorlati oktatás aránya, ezáltal az iskolakertek szerepe, másrészt a nacionalizmus az oktatás minden részét áthatotta. A nacionalizmus és irredentizmus hatása a szabadterek használatában, valamint épített és növényi elemeiben is megjelent. Ilyen a testnevelés és ezáltal a sportterek fejlesztése, amely a hazáért hősiessé küzdeni tudó polgárok képzését szolgálta. Ez a háttere a fásítási mozgalomnak, és az ennek alapján kialakult kerti iskoláknak is. A nacionalista nézetek az épített elemekben is megjelentek az udvarokon állított nemzeti zászlók, a háborús hősokeket vagy ősi hős magyarokat ábrázoló szobrok, emlékművek formájában – elsősorban katonai iskolák esetében, de a kutatás általános képzésű iskolák esetén is talált erre példákat.

Gyakorlati eredménynek tekintem, hogy a katonai iskolák kertjeinek bemutatásával megkezdtem a több ezer hazai iskolai szabadterület történeti topográfiájának létrehozását. A leendő topográfiának ez ugyan egy nagyon kis töredéke, de útmutatást biztosít a jövőbeni kutatások számára.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

Könyvrészlet

Klagyivik M., 2012. Budapesti iskolák szabadterei 1867 és 1918 között. In: Fatsar Kristóf szerk., 2012. *Kalászat. Kerttörténeti tanulmányok Baloghné Ormos Ilona 70. születésnapjára*. Budapest: BCE Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola, pp. 103-116. (ISBN 978-963-503-524-3)

Folyóiratcikkek

Klagyivik, M. 2018. Schoolyards and School Playgrounds in Budapest at the Turn of the 20th Century. *4D Journal of Landscape Architecture and Garden Art*. 2017. No. 46., pp. 52-71. (in print) (ISSN 1787-6613)

Klagyivik, M., 2007. A Heindl-örökség – egy XVII. századi botanikus kert története. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2007. 7. sz., pp. 52-58. (ISSN 1787-6613)

Konferenciakiadványok és elektronikus publikációk

Csepely-Knorr, L., Klagyivik, M., 2018. From Social Spaces to Training Fields: Changes in Design Theory of the Children's Public Sphere in Hungary in the First Half of the 20th Century. *European Architectural History Network. Fifth International Meeting, Tallinn, 13-16 June 2018. Proceedings*. (in print)

Klagyivik M., 2013. Iskolák és szabadterek hatása Budapest városépítészetére 1867 és 1945 között. In: Konecz István–Nagy Edit (szerk.) 2013. „*Tudományos próbapálya*” című nemzetközi tudományos PhD konferencia előadásai. (Elektronikus könyv, ISBN 979-963-88433-8-8). Budapest: Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület, pp. 662-669.

Firnigl, A., Klagyivik, M., 2012. The decline of the Orczy Park – The position of historic gardens in society, culture and politics. In: Amoêda, R. Lira, S. & Pinheiro, C. eds. 2012. *Heritage 2012 – Heritage and Sustainable Development*. Barcelos: Green Lines Institute. Vol. 2., pp. 1171-1180. (ISBN 978-989-95671-8-4)

Klagyivik, M., 2011. Military School Gardens in Transylvania (1867-1945). In: Bálint, J. ed. 2011. *1st Transylvanian Horticulture and Landscape Studies Conference. Abstracts*. Târgu Mures, Romania, 8-9 April, 2011. Târgu Mures: Sapientia Hungarian University of Transylvania, p. 112.

Létesítménytervek

Szabadics A., Németh Z., Klagyivik-Szabó M., 2015. *Biatorbágy, Sándor–Metternich-kastély. Iskolabővítés, déli udvar kertépítészeti terve. Kiviteli terv*. Objektum címe: Biatorbágy, Szentháromság tér 4., hrsz.: 110.

Szabadics A., Németh Z., Klagyivik-Szabó M., 2015. *Biatorbágy, Sándor–Metternich-kastély. Iskolabővítés kertépítészeti terve. Engedélyezési terv*. Objektum címe: Biatorbágy, Szentháromság tér 4., hrsz.: 110.

Tudományos dokumentációk

Klagyivik-Szabó M., Németh Z., Szabadics A. 2014. *Biatorbágy, Sándor–Metternich kastély kertje. Kerttörténeti tudományos dokumentáció*. Budapest.

Fatsar K., Klagyivik M., 2013. *Nemzeti Közszolgálati Egyetem „Ludovika Campus” kialakításához kapcsolódó parkrekonstrukció. Konceptióterv II. ütem – NKE park. A pesti Orczy-kert. Kerttörténeti tudományos dokumentáció*. Készült a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából a „Ludovika Campus” kialakításához kapcsolódó parkrekonstrukció megalapozó háttér tanulmányaként. Budapest.

